

Наталія Гавдида

**ФОРМУВАННЯ ЛІТЕРАТУРНО-МАЛЯРСЬКОГО ДИСКУРСУ
В ТВОРЧОСТІ БОГДАНА ЛЕПКОГО**

Тернопільський державний технічний університет імені Івана Пулюя

Досліджено проблему взаємодії мистецтв у доробку письменника. З'ясовано, які життєві обставини зумовили зацікавлення Б. Лепкого живописом та словесністю, розглянуто чинники, що вплинули на становлення його естетичних поглядів та формування індивідуальної авторської манери.

Характерною особливістю українського культурного життя кін. XIX – поч. XX ст. було тяжіння мистецької парадигми до взаємодії та синтезу різних видів художньої творчості. Відбувався процес переосмислення естетичних критеріїв, який викликав зацікавлення музикою та живописом, посилював інтерес митців до зображення внутрішнього світу особистості, відтворення її психологічних спалахів. Простежувалося зростання ролі пластичного мислення, що сприяло насиченню літератури рубежу століть живописними образами, а також появи письменників із малярським світосприйняттям.

Одним із найяскравіших представників українських культурних діячів кін. XIX – першої пол. XX ст. був Богдан Лепкий (1872-1941), поет, прозаїк, публіцист, який протягом усього життя малював картини, цікавився розвитком вітчизняного та світового живопису, а у молоді роки навіть мріяв стати історичним художником. Тому вважаємо актуальним дослідити, які чинники вплинули на формування літературно-малярського дискурсу в доробку Б. Лепкого, оскільки на структурно-семантичному рівні його словесних творів помітна мистецтвознавча ерудиція автора.

Такий підхід до спадщини письменника є новаторським, однак він зумовлюється тенденціями сучасної літературної компаративістики, окрема галузь якої вивчає «літературу у системі мистецтв та інших видів духовно-творчої діяльності, у взаємопов'язаності та взаємодії з ними» [20, 9]. Під цим кутом зору доробок Богдана Лепкого ще не вивчався. Дослідники зазвичай або аналізували словесні тексти культурного діяча, або писали про його зацікавлення живописом. Лише деякі науковці (Василь Верниволя (Василь Сімович) [4], Дем'ян Горняткевич [5; 6], Микола Климишин

[9], Василь Лев [11], Лев Лепкий [18], Микола Сивіцький [21], Олександр Федорук [24], Надія Білик-Лиса [2]) у своїх працях принагідно зауважували, що малярський хист Богдана Лепкого вплинув на його літературні твори. Беручи до уваги всі ці дослідження, вважаємо за необхідне простежити, які чинники зумовили взаємодію мистецтв у словесному доробку майстра пензля і пера.

Визначальний вплив на формування художнього світу майбутнього письменника мало родинне виховання в патріархальній сім'ї греко-католицького священника. Батько, отець Сильвестр, відомий у літературних колах як поет і прозаїк Марко Мурава, був надзвичайно ерудованою людиною: знав латинську, грецьку, старосєврейську, німецьку, польську мови, грав на скрипці, серйозно вивчав історію, літературу, народну творчість, живопис, музику, захоплювався творами Шекспіра, Шіллера, Гегеля [8, 12-40]. Мати – Домна з роду Глібовицьких – гарно співала, грала на гітарі, малювала, тому саме від неї, як вважають родичі, син Богдан успадкував нахил до малярства [18, 159].

Завдяки отцю Сильвестру відбувалася первинна інкультурація Б. Лепкого. Зенон Кузеля згадував, що в помешканні Марка Мурави висіли на одній стіні сотні фотографій визначних людей: поетів, малярів, полководців. Юний Богдан підходив до цих світлин у бронзових рамах з віночками і з нудьги запитував: «Хто це?». А батько розповідав про кожного, намагаючись вразити дитячу уяву [10, 12]. Ці перші культурологічні студії заклали міцні підвалини взаємодії мистецтв у доробку Б. Лепкого, оскільки були синтезом візуально-вербальних образів, що апелювали одночасно і до органів зору і до органів слуху.

Марко Мурава цікавився живописом, тому в його домашній колекції було багато картин. Деякі з них залишили глибокий слід у душі сина. На сторінках «Казки могого життя» Богдан Лепкий згадував, що у «великому покої» висіли «два образи за шклом» [13, 60]. Автор, перекодовуючи знаково-символічні системи, змалював їх крізь призму дитячого світосприйняття: «На однім прегарна палата, з білими стінами, як мереживо. З-за палати випливає місяць, а небо сине, як оксамит на маминій сукні. Під палатою пан у коротких штанцях, з широким капелюхом і з шаблею вузькою, як рожен у кухні, що на ньому курята печуть. До того пана притулилася гарна молода паня, а до пані тулиться високий білий хорт. Хлопець (головний герой

автобіографічного твору, тобто Б. Лепкий. – *Авт.*) хотів би мати такого хорта, тонкого, як дошка, і з таким пушистим хвостом, як у лиса. Тато казали, що цей образ – то Венеція з палатою дожів у місячну маєву ніч» [13, 60]. Друга картина – копія полотна відомого польського художника Яна Матейка «Хасан топить зрадливу дружину» («Втоплєні в Босфорі») – вразила малого Богдана кольоровою гамою та жорстокістю сюжету.

Запам'ятався Б. Лепкому портрет його діда, молодого та синьоокого, у священичому вбранні, намальований німецьким малярем Швугером [13, 60]. Онук любив споглядати це полотно, бо «дідо нагадує Лессінга, лиш не має такого волосся у стовп» [13, 62]. «Дивиться хлопець, – згадував письменник у «Казці мого життя», – а за селом, за лісом заходить сонце. Крізь вікно відблиски падають. Золоті зайчики бігають по стінах. Ось один підбігає до діда. Вже на рамах, на рясі, на обойчику, на лиці. Дідо ожив. Всміхається і дивиться на внука. Таки дивиться напrawdę!..» [13, 62].

Дитячі враження від картини виявилися настільки сильними, що вплинули на генезу багатьох літературних творів. Зоровий образ, перекодувавшись, трансформувався у вербальний і реалізувався на структурно-семантичному рівні ліричного та прозового доробку Б. Лепкого як персоніфікований образ «портретів предків», що став наскрізним символом письменницької спадщини митця, втіленням спадкоємності поколінь, історичної пам'яті. Так, у поезії «В старім дворі» (1924), живописна образність якої наближає цей вірш до малярського полотна, «портрети з золочених рам» докірливо дивляться на героя, що покидає безлюдну оселю своїх знайомих [12, 154]. Картини із зображенням представників минулих поколінь неодноразово персоніфікуються на сторінках оповідання «Під портретами предків» (1915) [15] та «Мотрі» (1926) [14], першої частини роману-епопеї «Мазепа», що є, на нашу думку, проявом юнацької мрії письменника стати малярем.

Б. Лепкий завжди потребував спілкування з майстрами пензля, тому з дитячих літ такі люди викликали у нього щире захоплення. У помешканні отця Сильвестра часто гостював німецький маляр Швугер. Юний Богдан любив спостерігати, як живописець виймав зі своєї скриньки пензлі, готував олійні фарби, накладав їх на палітру, писав «Мадонну в кріслі» [13, 101]. У родинній колекції були також ікони пензля Юрка Райзнера, церковного маляра, котрий подавав великі надії, та через брак відповідної освіти їх не виправдав

[16, 458]. Однак найбільшим мистецьким надбанням вважалася «Магдалена», давній італійський образ, авторство якого приписували Тиціану. «Я донині, мов живу, бачу цю Магдалену з очима, піднесеними в небо, з буйним темно-золотим волоссям, з рукою на грудях, котра прямо жива. Чи перетривав цей образ події великої війни, напади та грабунки всіляких ворогів, – не знаю. Але в душі моїй він заєдно триває, такий гарний, як був», – згадував письменник [16, 458] (цитату подаємо за правилами сучасної орфографії та пунктуації зі збереженням особливостей, притаманних українській мові доби Б. Лепкого. – *Авт.*). Портрет золотоосої дівчини не лише міцно закріпився в свідомості митця, а й трансформувався у вербальний на сторінках «Шумки» (1894), першого друкованого твору культурного діяча, «Ліричного інтермецо» (1916), «Дівчинки з квітками» (1922), «Легенди» (1923). Як бачимо, підвалини літературно-малярського дискурсу в доробку Богдана Лепкого були закладені завдяки домашньому вихованню, оскільки саме в колі сім'ї формувалися його естетичні погляди.

Мальовнича подільська природа сприяла виробленню в майстра пензля і пера пластичного сприйняття лінії та перспективи. «На краєвид міг я години дивитися, забуваючи про всіх і вся, хоч у цьому красвиді нічого незвичайного й не було б, ні гір, ні водопадів, ні руїн старосвітських замків, – згадував письменник. – Вузькі смуги селянських нив, перекросні польовою доріжкою, місток над річкою, що ледве слезить, самотній корчик, що ним вітер хитає, а там, далеко десь, темний вал хмар, за які скотилося сонце, – такий собі звичайний, незамітний краєвид був не раз предметом моєї малярської насолоди» [13, 169].

Важливу роль у становленні поета-художника відіграла Бережанська гімназія, на час навчання в якій припадають і перші проби пера, які, на жаль, втрачені, і перші малюнки, котрі закріпили за їхнім автором звання молодого «многонадійного маляра» [13, 156]. Богдана Лепкого оточували неординарні особистості, які підживлювали інтерес як до літератури, так і до живопису. Зокрема, митець навчався в одному класі з поетом Сильвестром Яричевським, а його приватним учителем малювання був Юліан Панькевич, згодом відомий художник. Незабутнє враження на майбутнього письменника справив величний іконостас Василянського монастиря в Краснопуші, куди учні Бережанської гімназії ходили на відпуст. На жаль, витвір українських митців згорів у 1899 р. [22] через необережне

поводження зі свічками. Зберігся лише його словесний опис у «Казці могого життя».

Необхідно наголосити, що нахил до малювання проявився у Б. Лепкого раніше ніж поетичні здібності. «Я дуже любив спів і музику, але за малярством пропадав» [13, 159], – писав майстер пера і пензля на схилі віку, згадуючи своє дитинство. – «На мене дивилися, як на «многонадійного маляра» в майбутності. Але вірші я також писав, тільки не в окремій альбомі, лише на маргінесах книжок і зошитів, де вони й пропадали так само скоро й непомітно, як скоро й непомітно являлися з-під мого пера» [13, 156].

Отець Сильвестр підтримував інтерес Богдана до живопису, мріяв, щоб він став історичним художником, а тому не схвалював синове «залицання до літератури» [17, 617]. Однак зацікавленню словесною творчістю сприяла сама атмосфера батьківського дому. Богдан Лепкий згадував, що в їхній родині існував звичай проводити літературні вечори. Хтось один читав книжку, а всі інші слухали, виконуючи домашню роботу: мати шила, тітки вишивали. Згодом обговорювали фабулу та структуру тексту, зіставляли характери та вчинки дійових осіб, намагалися встановити, чому саме так, а не інакше автор розгорнув словесне полотно. Марка Мураву найбільше цікавила композиція твору, психологічна мотивація поведінки героїв та засоби художньої виразності. «Батькових завваг я слухав дуже пильно, – писав Б. Лепкий, – й мало коли зважився «тицьнути свої чотири феники». Але як сказав щось не від речі, то батько того не легковажив, хоч і не дуже рад був моїм залицанням до літератури, бо хотів мене бачити малярем» [17, 617].

Врахувавши побажання отця Сильвестра, якого вважав своїм найкращим учителем, а пізніше і найгострішим критиком [10, 25], Б. Лепкий у 1891 р. розпочав навчання у Віденській академії мистецтв. Та дуже швидко розчарувався, не сприйнявши формалізму методики викладання живопису. Необхідно було змальовувати гіпсові скульптури, що майбутньому письменникові зовсім не подобалося. Розглядаючи його ескізи, професор Гріппенкерль вигукував: «Як Ви підходите до штуки? Це ж достойна пані, а Ви її хочете за волосся тягнути. З нею треба поводитися уважливо й обережно» [10, 30]. Невдоволення малярськими студіями, туга за рідним краєм і за родиною лягали на папір поетичними рядками, які випадково побачив Михайло Новицький (Петрушевич), талановитий лірик і вимогливий

критик. Він високо оцінив прочитані вірші і почав наполягати, щоб його товариш покинув малярство і брався до пера.

Прислухавшись до порад друга, Б. Лепкий почав публікувати у різних часописах, часто під псевдонімами та криптонімами, свій поетичний і прозовий доробок, в якому простежувалась неповторна особливість авторської манери – взаємодія Слова та Барви. У 1894 р. на сторінках львівського щоденника «Діло» було надруковано його оповідання «Шумка» [3]. На жаль, цей твір, як і два інші оповідання на малярську тематику: «На палеті» (тобто «На палітрі». – *Авт.*) та «Дивак» (про художника Стоцького), – не відомий сучасному читачеві, оскільки автор втратив їх першодруки і вони не перевидавались. Згодом вийшли в світ вірші, оповідання, повісті, наукові розвідки, публіцистичні статті та роман-епопея «Мазепа». Однак Б. Лепкий ніколи не захоплювався пером настільки, щоб забути про пензель: продовжував малювати картини, вивчав історію штуки, писав мистецтвознавчі дослідження.

Власний словесний доробок Б. Лепкий також розглядав крізь призму зацікавлення малярством: «Знайомість з Андрієм Чайківським, Щуратом, Франком, з нинішнім вірменським архієпископом Теодоровичем оживили мою літературну енергію. Я став на завдання письменника дивитися інакше, як перше, хотів від образків перейти до студій, до більших і більш викінчених малюнків» [16, 462]. Навіть у літературній діяльності письменник залишався малярем, що було зумовлено особливостями його світобачення та світосприйняття.

Дослідники творчості Богдана Лепкого неодноразово вказували на той факт, що в молоді роки він захоплювався картинами знаменитого Яна Матейка (1838-1893). Цей художник, відображаючи на своїх полотнах національну історію, сприяв зростанню самосвідомості поляків, пробуджував інтерес до історичного жанру в європейському масштабі. Лев Лепкий згадував, що приїжджаючи на вакації з Відня, де з 1891 р. Богдан навчався спершу в Академії мистецтв, а згодом на філософському факультеті Віденського університету, «брат сідав звичайно вранці за працю. Цілий день малював з перервою на обід, аж смеркалось. Етюдів чи пейзажів, не пригадую, не бачив. Все це було з історичної ділянки. Таку тематику піддавав, мабуть, батько. Чув я завжди, як говорилося про Матейка. Першу картину, нашкіцовану й підмальовану олійною фарбою, як

нині бачу: лежить вбитий козак, а над ним іржить кінь та гребе ногою. Це була ілюстрація до якоїсь пісні» [18, 157].

Ян Матейко вважав історичне минуле своєї нації невичерпним джерелом тем для живопису, і цей естетичний принцип знайшов відгук у душі молодого Богдана Лепкого. Під впливом картин польського художника він створив низку полотен, доля яких сьогодні, на жаль, не відома. Спираючись на свідчення брата митця, Лева, можемо стверджувати, що під час літніх вакацій у Жукові Б. Лепкий написав такі історичні твори: «Козак із конем» (ілюстрація до пісні), «Коронація Данила», «Спалення Настасі Чагрівної» [18, 160]. В. Лев у своїй монографії зауважив, що пензлю митця цього періоду ще належали полотна, на яких було відображено козацькі бої та сцени з полювань [11, 103]. У роки Першої та Другої світових воєн усі ці картини були втрачені. Сьогодні ми можемо сформувати цілісне уявлення лише про «Коронацію Данила», оскільки цей твір настільки вразив малого Лева Лепкого своєю монументальністю, що він описав його у спогадах «Дещо про молодість Богдана Лепкого» [18, 160].

Цікаво, що творчість і польського художника, і українського письменника є взірцем мистецького синкретизму, оскільки виникла внаслідок взаємодії літератури та малярства. Дослідник пластичної спадщини Яна Матейка, Юліуш Стражинський, зауважив, що молодий живописець працював у бібліотеці Ягеллонського університету нарівні з істориками, лише замість записів робив замальовки в своєму альбомі [23, 5]. Так талановитий майстер пензля перекодовував знаково-символічні системи: вербальні образи, створені засобами мови, трансформував у пластичні та фіксував на папері засобами малярства. Збереглося кілька тисяч його конспектів-малюнків, що становлять так званий «Скарбчик», або «Словник Матейка», що зберігається у Кракові в будинку-музеї визначного польського митця.

Б. Лепкий «мріяв стати українським Матейком» [11, 130], хотів пензлем написати історію України. Однак йому судилося стати майстром пера. З цього приводу Василь Лев відзначив: «Сліди захоплення Лепкого малярством видно в його поетичних і прозових творах від початків до кінця його літературної творчості. Заплановані в молодості широкі малярські полотна реалізував пером, передусім в історичних повістях. В поезії Лепкого видно численні ремінісценції або й поетичні картини, виконані пером» [11, 106]. Так пластичні візії

митця-маляра оживали на структурно-семантичному рівні белетристики митця-письменника.

На формування літературно-малярського дискурсу в творчості Б. Лепкого вплинув і той факт, що значну частину життя письменникові довелося прожити в Кракові, центрі тогочасної науки, літератури та мистецтва. У цьому польському місті віддавна відбувався синтез української та польської культур, в основі якого лежало взаємозапозичення мистецьких надбань. Напр. XIX – на поч. XX ст. цей процес взаємовпливу тривав, оскільки в Кракові у Ягеллонському університеті, Гірничій академії, Вищій торговельній школі та інших закладах навчалося багато українців. Тому Б. Лепкий мав можливість спілкуватися як з представниками польської, так і української культур. Частими гостями митця були малярі Михайло Бойчук, Іван Северин, Олекса Новаківський, Осип Курилас, Михайло Жук, історик В'ячеслав Липинський, Остап Луцький, Микола Голубець; відвідували його письменники Василь Стефаник, Михайло Коцюбинський, Ольга Кобилянська, етнограф Федір Вовк. Заходили до нього польські літератори з гурту «Молода Польша» – В. Оркан, Т. Міцінський, В. Фельдман, І. Седлецький, І. Бутринович, а також відомі польські малярі, професори Академії мистецтв – А. Мальчевський, Л. Вичулковський, С. Виспянський, Я. Станіславський [1, 104].

У Кракові Б. Лепкий відвідував музеї, зосереджуючи увагу на картинах, які відображали події та особистості з української історії. Особливо його цікавили портрети Івана Мазепи, про що свідчать листи письменника до Богдана Барвінського [7]. Живописні полотна із зображенням гетьмана Богдан Лепкий розшукував у Краківській Академії мистецтв, Академії наук, Музеї народовому, в домі-музеї Яна Матейка [7, 32], бібліотеці Чапських [7, 833]. Виявлені твори малярства він аналізував, відшукував спільні риси, притаманні усім портретам І. Мазепи, моделюючи словесний портрет українського гетьмана, який згодом реалізував на сторінках своєї історичної белетристики.

Доробок Богдана Лепкого був своєрідним віддзеркаленням мистецької парадигми перехідного періоду кінця XIX – початку XX століття, тому важливо розглядати словесну спадщину письменника в контексті його зацікавлення живописом. Сімейне виховання в патріархальній родині греко-католицького священника, навчання в Бережанській гімназії, зацікавлення творчістю польського

художника Яна Матейка, знайомство з поетом і критиком Михайлом Новицьким (Петрушевичем), спілкування з представниками українського та польського бомонду в Кракові, – усе це визначальні чинники, що зумовили формування літературно-малярського дискурсу в творчості багатогранного митця.

Література

1. Білик Н. Богдан Лепкий: Життя і діяльність. – Тернопіль: Джура, 2001. – 172 с.
2. Білик-Лиса Н. Богдан Лепкий: На шляху до епопеї «Мазепа» // Тернопілля '98–99: Регіональний річник. – Тернопіль, 2002. – С. 506-508.
3. Богдан Л. Шумка // Діло. – 1894. – Ч. 65. – С. 1-2.
4. Верниволя Василь. Богдан Лепкий (нарис літературної діяльності і спроба характеристики письменника за 25 літ його письменницької праці) // Лепкий Б. Писання: У 2-х т. – Т. 1. – Київ; Лейпциг: Українська Накладня, 1922. – С. I-LXXXVII.
5. Горняткевич Д. Богдан Лепкий як маляр // Богдан Лепкий. 1872-1941: Збірник у пошану пам'яті поета. – Краків; Львів: Українське видавництво, 1943. – С. 33-37.
6. Горняткевич Д. Богдан Лепкий як маляр // Ілюстровані вісті (Краків). – 1941. – Ч. 8. – С. 5-7; Ч. 9. – С. 8-11.
7. Журавлі повертаються...: З епістолярної спадщини Б. Лепкого / Упор. В. Качкан. – Львів: Фенікс, 2001. – 920 с.
8. Качкан В. Fides et ratio Сильвестра Лепкого // Високе небо Богдана Лепкого: Спроба антології у публіцистиці, поезії, пісні. – Бережани; Тернопіль: Джура, 2001. – С. 12-40.
9. Климишин М. Лірика Богдана Лепкого: Спроба нової оцінки. – Мюнхен, 1948; Те саме: Тернопіль: Тернограф, 2003. – 152 с.
10. Кузеля З. Богдан Лепкий: Біографічний нарис... // Золота Липа. Ювілейна збірка творів Богдана Лепкого з його життєписом, бібліографією творів і присвятами. Зладив Зенон Кузеля. – Берлін, 1924. – С. 9-89.
11. Лев В. Богдан Лепкий. 1872-1941. Життя і творчість // Записки НТШ. – Т. СХСІІІ. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1976. – 329 с.
12. Лепкий Б. В старім дворі // Літопис (Берлін). – 1924. – 8 березня. – С. 154.
13. Лепкий Б. Казка мого життя. – Івано-Франківськ: Обласна друкарня, 1998. – 256 с.
14. Лепкий Б. Мотря: Історична повість. У 2-х т. – Львів: Червона калина, 1991. – 390 с.
15. Лепкий Б. Під портретами предків // Вістник Союзу визволення України. – 1915. – Ч.37-38. – С. 5-6; Ч. 39-40. – С. 7-8.
16. Лепкий Б. Пояснення // Лепкий Б. Писання: В 2 т. – Київ; Ляйпциг: Українська Накладня; Коломия: Галицька Накладня, 1922. – Т. 2. – С.457-465.

17. Лепкий Б. Три портрети // Твори: В 2-х т. – Київ: Дніпро, 1991. – Т. 2. – С. 612-693.
18. Лепкий Л. Дещо про молодість Богдана Лепкого // Лепкий Л. Твори. – Тернопіль: Термограф, 2001. – С.154-165.
19. Лепкий Л. Лист до д-ра Миколи Климишина // Там само. – С. 233-238.
20. Наливайко Д. Література в системі мистецтв як галузь компаративістики // Наливайко Д. Теорія літератури й компаративістика. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 9-37.
21. Сивіцький М. Богдан Лепкий: Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1993. – 374 с.
22. Смик Р. Свято-Іванський монастир у Краснопуші // Церковний вісник (США). – 1992. – 29 листопада. – С. 5.
23. Стражинский Ю. Ян Матейко // Ян Матейко. – Варшава: Аркады, 1973. – С. 5-28
24. Федорук О. Богдан Лепкий і поступ національної мистецької школи // Високе небо Богдана Лепкого: Спроба антології у публіцистиці, поезії, пісні. – Бережани; Тернопіль: Джура, 2001. – С. 51-60.